

Η εμπειρία από τη δημιουργία σεμιναρίου παρατήρησης βρέφους στην Αθήνα

Δ. Αναστασόπουλος

Τμήμα Ψυχολογικής Παιδιατρικής, Νοσ. Παίδων «ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ», Επιστημονικός συνεργάτης

Από το 1948, όταν η παρατήρηση βρεφών πρωτο-εισήχθη από την E. Bick, στην εκπαίδευση των ψυχοθεραπευτών παιδιών στο Tavistock, διαδόθηκε σε διάφορες χώρες ως μέρος της εκπαίδευσης ψυχοθεραπευτών και αναλυτών. Με την ενθάρρυνση και τη βοήθεια της Εκπαιδευτικής Επιτροπής Ψυχοθεραπευτών Παιδιών της Β.Α.Ρ., ένα σεμινάριο παρατήρησης βρεφών άρχισε το 1988 στην Αθήνα. Εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενοι αντιμετώπισαν πολλές δυσκολίες που είχαν σχέση με άγχος για τη συμμετοχή, φόβους διείσδυσης στις οικογένειες και ερωτηματικά σχετικά με τον επαγγελματικό ρόλο. Συζητείται η διεργασία αυτής της ομάδας σε σχέση με τις δυσκολίες και τα κέρδη από την εκπαίδευση και αναφορικά με τα παρακάτω: μάθηση για την ανθρώπινη ανάπτυξη και εξέλιξη μέσω της εμπειρίας, διαχωρισμό του φυσιολογικού από το παθολογικό, έννοιες όπως ο χρόνος και συγχρονισμός, ικανότητα για παρατήρηση, αυτο-έλεγχο, αναγνώριση του παιδιού μέσα στον ενήλικα, διαδικασία ανταλλαγής (πάρε-δώσε) και τήρηση επαγγελματικών ορίων.

Η παρατήρηση βρέφους εισήχθη ως μέρος της εκπαίδευσης των ψυχοθεραπευτών παιδιών, στην Tavistock Clinic του Λονδίνου, από την Esther Bick το 1948. Το 1964 εισήχθη και ως μέρος της εκπαίδευσης των αναλυτών από το *British Institute of Psychoanalysis* (Bick, 1964). Από τότε έχει περιληφθεί σαν αναπόσπαστο και βασικό μέρος της εκπαίδευσης κυρίως των ψυχοθεραπευτών και αναλυτών, αλλά και πολλών κλάδων που ασχολούνται επαγγελματικά με το παιδί, και έχει διαδοθεί εκτός από τη Βρετανία, στον Καναδά, στις ΗΠΑ, στην Αυστραλία και σε πολλές χώρες της Ευρώπης (Piontelli, 1986, A. Freud, 1953, και Greenman, 1978).

Το πλαίσιο της παρατήρησης βρέφους περιλαμβάνει μία ώρα την εβδομάδα, σε σταθερή ημέρα και χρόνο, παρατήρηση φυσιολογικού μωρού στο φυσικό του περιβάλλον για ένα χρόνο τουλάχιστον. Ο παρατηρητής, ενώ παρευρίσκεται και θιώνει το συναισθηματικό κλίμα, προσπαθεί να μην παρεμβαίνει στα δρώμενα. Μετά από κάθε επίσκεψη, η παρατήρηση καταγράφεται λεπτομερώς, περιλαμβάνοντας και τα συναισθήματα που γεννήθηκαν στον παρατηρητή. Κάθε τρεις ως πέντε εβδομάδες, κάθε μέλος του σεμιναρίου έχει τη δυνατότητα να παρουσιάσει το υλικό του και να το συζητήσει με την υπόλοιπη ομάδα (Henry, 1984).

Συνοπτικά, οι στόχοι της παρατήρησης μωρού (Bick, 1964 και Waddell, 1986) είναι: (1) Η κατανόηση της ψυχοκινητικής ανάπτυξης ενός φυσιολογικού μωρού από τη γέννησή του, και της διαμόρφωσης της σχέσης μητέρας-παιδιού, όπως και της γονεϊκής φροντίδας μέσα από την άμεση συναισθηματική εμπειρία της παρατήρησης. (2) Η άσκηση της ικανότητας παρατήρησης και κατανόησης της διαπλοκής γεγονότων και συναισθηματικών σχέσεων, δίχως προϊδεασμούς ή καταφυγή σε παρέμβαση ή θεωρία. (3) Η βελτίωση της ικανότητας του θεραπευτή στην κατανόηση της μη λεκτικής συμπεριφοράς, την τήρηση θεραπευτικής στάσης, στην κατανόηση των δυναμικών της ανθρώπινης σχέσης και στη χρήση της μεταβίβασης-αντιμεταβίβασης στην κατανόηση του ψυχισμού του ατόμου.

Το πρώτο Σεμινάριο παρατήρησης θρέφους ξεκίνησε στην Ελλάδα το Δεκέμβριο του 1987. Αυτό έγινε στα πλαίσια της διαμόρφωσης ενός προγράμματος εσωτερικής εκπαίδευσης στην ψυχοδυναμική θεραπευτική παιδιών και εφήβων, στο Τμήμα Ψυχολογικής Παιδιατρικής του Νοσοκομείου Παιδών «Αγία Σοφία», στην Αθήνα, με την ενθάρρυνση και συμπαράσταση του *Child-Psychotherapy Section* της *British Association of Psychotherapists (B.A.P.)*

Οι αρχικοί δισταγμοί ήταν πολλοί: Ήταν κάτι που θα γινόταν για πρώτη φορά στην Ελλάδα και η έλλειψη υπόβαθρου για παρόμοια προγράμματα δεδομένη. Υπήρχε δυσκολία να βρεθούν εκπαιδευτές με μεγάλη εξειδίκευση και εμπειρία στο θέμα. Για να αντιμετωπισθεί αυτό, όπως και τα συναισθήματα ανασφάλειας που συνεπαγόταν, αποφασίστηκε να συμμετέχουν ταυτόχρονα δύο εκπαιδευτές, που είχαν κάνει παρατήρηση θρέφους στη διάρκεια της εκπαίδευσής τους στο εξωτερικό. Όμως βρεθήκαμε μπροστά σε ένα παράδοξο: δύο άνδρες να διευθύνουν σεμινάριο κυρίως πάνω στη

σχέση μητέρας-παιδιού με γυναίκες μόνον εκπαιδευόμενες! Και αυτό βέβαια συνεισέφερε σε επιπλέον δυσκολίες.

Αρχικά φαινόταν δύσκολο να πεισθούν οι υποψήφιοι εκπαιδευόμενες για τη χρησιμότητα της εμπειρίας. Αμέσως ξεπήδησαν θέματα όπως πόσο χρονόβόρα είναι η διαδικασία, πόσο δύσκολο είναι να βρεθούν μητέρες πρόθυμες να δεχτούν την παρατήρηση του μωρού τους, αν οι συνθήκες της Ελληνικής κουλτούρας μπορούσαν να επιτρέψουν την πραγματοποίηση του Σεμιναρίου.

Όμως η πρώτη ομάδα συγκροτήθηκε και με τις πρώτες συζητήσεις, φάνηκε ότι αλλού βρισκόταν η δυσκολία.

Η ομάδα διέθεσε τις πρώτες συναντήσεις της στη μελέτη και στη συζήτηση των κλασικών άρθρων της Esther Bick, στην ενημέρωση για ό,τι γίνεται στα κέντρα του εξωτερικού, που έχουν στο πρόγραμμα τους παρατήρηση μωρού, και οδηγίες για το πώς γίνεται η αρχική προσέγγιση των γονέων και σε τι συνίσταται ο ρόλος του παρατηρητή.

Όχι χωρίς έκπληξη, βρεθήκαμε μάρτυρες αντιδράσεων σημαντικού άγχους για τη διαδικασία και ανησυχητικών φαντασιώσεων για τον ρόλο των εκπαιδευόμενων ως παρατηρητών. Πλήθος ερωτημάτων, που γεννήθηκαν γύρω από το ρόλο και τα όρια του παρατηρητή, που έφθαναν σε υποθέσεις για απίθανες καταστάσεις, ζητώντας απάντηση για τη «σωστή» αντίδραση, απηχούσαν κάτι περισσότερο από το άγχος του «καινούργιου» ο οποίος θέλει να προετοιμαστεί κατάλληλα.

Ακόμη και όταν βρέθηκε το πρώτο μωρό, η ανησυχία εξακολουθούσε να εκδηλώνεται. Συχνά τα ερωτήματα έκρυβαν το άγχος που κινητοποιούσε η διαδικασία της παρατήρησης όπως «πόσο χρήσιμη είναι, αφού ο παρατηρητής επηρεάζει την παρατήρηση;» ή ότι είναι «χρήσιμη ίσως, αλλά χωρίς αντικειμενικά συμπεράσματα», ή «πώς θα ανεχθούν κάποιοι να παρατηρεί την ιδιωτική τους

ζωή;». Μετά το δεύτερο μωρό που βρέθηκε, το να βρεθούν κι άλλα μωρά θεωρήθηκε «έκπληξη», σα να ήταν απρόσμενο που βρέθηκαν και αυτά!

Εκφράστηκαν επίσης φαντασιώσεις γύρω από την εισβολή στην οικογένεια ή στη σχέση μητέρας-παιδιού και την αρνητική επίδραση που θα μπορούσε αυτή να έχει όπως: (1) διαταραχή ή βλάβη, με σκέψεις ότι αλλάζουμε το περιβάλλον χαλώντας ισορροπίες, ότι τρομοκρατούμε ή προκαλούμε κάποιο σοκ, ότι μπορεί να νομίσουν ότι «ματιάζουμε» το νεογέννητο και να προκαλέσουμε έκλυση επιθετικότητας, ότι μοιάζει «σα να θάζουμε την οικογένεια στο χειρουργικό τραπέζι» και ότι αλλάζουμε την κατάσταση προς το χειρότερο, (2) αρπαγή κάτι πολύτιμου, που το στερούμε από τον άλλο, π.χ. «εισβάλλουμε και αρπάζουμε δίχως να δίνουμε τίποτα», ή αν είναι «δεοντολογικά σωστό να χρησιμοποιούμε για συναλλαγή αυτές τις οικογένειες για το συμφέρον μας». Τέλος, (3) παρομοιάστηκε η διαδικασία της παρατήρησης με την αναλυτική. Θα πρέπει να προστεθεί ότι σε αυτή την πρώτη ομάδα συμμετείχαν τρεις παιδοψυχίατροι και δυο ψυχολόγοι παιδιών, όλοι έμπειροι στην εργασία με τα παιδιά, και ότι τρεις είχαν ήδη δικά τους παιδιά.

Η γένεση άγχους και τρομακτικών φαντασιώσεων δεν είναι βέβαια αποκλειστικότητα της δικής μας ομάδας. Παρόμοια φαινόμενα αντιμετώπισε στο ξεκίνημά του, πριν από τέσσερα χρόνια, το πρόγραμμα παρατήρησης μωρού στο Τορόντο (Tutters, 1987). Ακόμα και σε εκπαιδευτικά προγράμματα που λειτουργούν από δεκαετίας, εμφανίζονται παρόμοια άγχη από όσους πρωτοασχολούνται, το εγκατεστημένο όμως πλαίσιο λειτουργεί αγχολυτικά (Broman, 1988). Έτσι, η ομάδα και οι εκπαιδευτές πρέπει να παρέχουν το αναγκαίο στήρικτικό περιβάλλον, που θα βοηθήσει τον εκπαιδευόμενο να εκφράσει, να επεξεργαστεί και να ξεπεράσει τα άγχη του.

Προχωρώντας παραπέρα, σε συζήτηση με τρεις νέους, αλλά αρκετά έμπειρους θεραπευτές γύρω από την παρατήρηση βρέφους, εκφράστηκαν παρόμοιες ιδέες βίαιης εισβολής στο σπίτι, φόβοι πρόκλησης κακού, ερωτήματα γύρω από τα ανταλλάγματα που προσφέρονται για ό,τι παίρνεται, φόβοι που έφθαναν στην ακραία διατύπωση ότι «για να δεχθεί μια μητέρα την παρατήρηση, πρέπει να είναι ήδη διαταραγμένη συναισθηματικά».

Αξιοσημείωτο είναι πως οι άνθρωποι-κλειδιά που απευθυνθήκαμε για να βρεθούν μωρά για παρατήρηση, μαιευτήρες, ψυχολόγους μαιευτηρίων, παιδιάτρους κ.τ.λ., αντιμετώπιζαν τη διαδικασία ως μέρος έρευνας, παρά τις διευκρινήσεις για τον εκπαιδευτικό της χαρακτήρα. Συχνά το ίδιο συνέβαινε και με τις υποψήφιες για την παρατήρηση του μωρού τους, μητέρες.

Τα άγχη γύρω από την παρατήρηση σχετίζονται ίσως με την ταύτιση του παρατηρητή με το «φθονερό μάτι», τον εισβολέα τρίτο, που εποφθαλμιά την αποκλειστική σχέση της μονάδας «μητέρα-βρέφος», και φαντασιώσεις που ίσως η ίδια η μητέρα αναπτύσσει γύρω από την ασφάλεια του μωρού της, στη μετά τη γέννα καταθλιπτική φάση, η επεξεργασία όμως της υπόθεσης αυτής ξεπερνά τα όρια αυτού του κειμένου.

Η αρχή ήταν λοιπόν δύσκολη, η συζήτηση όμως των παρατηρήσεων, ήδη με τα πρώτα μωρά, άλλαξε προοδευτικά το κλίμα. Η ομάδα ένοιωσε να ενδιαφέρεται ζωηρά για το τι συνέβαινε στην εξέλιξη της σχέσης του μωρού με την μητέρα και τα άλλα μέλη της στενής οικογένειας. Καθώς οι παρατηρητές αποκτούσαν εμπειρία και οι σημειώσεις γίνονταν ακριβείς και εμπλουτισμένες συναισθηματικά, το ενδιαφέρον μεγάλωνε. Τα μέλη της ομάδας συμμετείχαν με ενθουσιασμό στη συζήτηση και παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον την εξέλιξη των μωρών.

Εν τούτοις, η ομάδα έδειχνε ιδιαίτερα ευαίσθητη σε οποιαδήποτε μεταβολή

στο «σταθερό» της περιβάλλον. Η παρουσία π.χ. επισκέπτη επόπτη σε συνάντηση της ομάδας, ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων· κάποιες επαπειλούμενες μεταβολές στη σύνθεση των μελών, προκάλεσαν έντονο άγχος. Η ομάδα έμοιαζε να ταυτίζεται με την οικογένεια της οποίας τα μωρά ερχόταν να παρατηρήσει ένας επικίνδυνος εισβολέας.

Στη διάρκεια 1 1/2 έτους βρέθηκαν μόνο τρία μωρά. Η δυσκολία μοιάζει να σχετιζόταν τόσο με τη διαφορετική οργάνωση των υγειονομικών υπηρεσιών στην Ελλάδα όσο και με την αμφιθυμία των εκπαιδευομένων. Αυτό εγκυμονούσε κινδύνους: να αποχωρήσει προσωρινά το μέλος από το Σεμινάριο, μετά από μήνες συμμετοχής, μέχρι να βρει μωρό για παρατήρηση, να παραμείνει, νοιώθοντας ματαιωμένη που δεν έχει μωρό σε παρατήρηση—σαν την άτεκνη γυναίκα ανάμεσα σε μητέρες. Το πρώτο θα προκαλούσε αντίδραση θυμού για την «αποπομπή». Το δεύτερο θα δημιουργούσε μια κατάσταση όπου κάποιος παίρνει χωρίς να δίνει καθώς και συναισθήματα ενοχής και ματαιώσης.

Δεν θα ήθελα να θεωρηθεί ότι οι παραπάνω δυσκολίες ήταν καθοριστικές για την εργασία της ομάδας. Αντιθέτως, η εργασία προχώρησε ικανοποιητικά, με αμοιβαία ευχαρίστηση για εκπαιδευτές και εκπαιδευόμενους. Οι μητέρες φάνηκε να εκτιμούν την παρουσία του παρατηρητή ως στοιχείο συγκρότησης και σταθερότητας που η παρουσία του επηρέαζε θετικά το κλίμα στο σπίτι. Υπήρξαν προσπάθειες προσεταιρισμού και μονοπώλησης της προσοχής του παρατηρητή, όπως και παροσπάθειες χρησιμοποίησής του για προσωπική επιβεβαίωση.

Το ότι μωρά και μητέρες έδειχνα να νοιώθουν άνετα, επηρέασε θετικά ώστε να ξεπεραστεί το άγχος της ομάδας, που ένοιωθε την ικανοποίηση ότι κάνει κάτι σημαντικό και δημιουργικό. Έτσι, κάθε παρουσίαση παρατήρησης αντιμε-

τωπιζόταν με ενδιαφέρον και ζωντανή συμμετοχή στην συζήτηση.

Παρά τις αρχικές ανησυχίες, οι Ελληνίδες μητέρες δεν φάνηκε να έχουν σημαντική διαφορά στην αποδοχή και στη στάση τους προς την παρατήρηση. Όταν η προσέγγιση γινόταν από πρόσωπο με θετική σχέση και κύρος προς τους γονείς, και εφ' όσον η μητέρα είχε πεισθεί και αντιμετώπιζε ευνοϊκά την παρατήρηση βρέφους, κατά κανόνα δεν υπήρχαν αντιρρήσεις.

Νομίζουμε ότι οι εργασίες του Σεμιναρίου συνέβαλαν να επιτευχθεί πρόοδος στα παρακάτω:

(1) Στην άσκηση παρατηρητικότητας και ικανότητας να μπορούν να κοιτούν ταυτόχρονα από μέσα και από έξω την κατάσταση.

(2) Στη χρήση συναισθημάτων αντιμεταβίβασης στην κατανόηση του ανθρώπινου ψυχισμού

(3) Στη σε βάθος κατανόηση της διαπλοκής και εξέλιξης της σχέσης μητέρας-μωρού και του φαινομένου της γονεϊκής φροντίδας (*parenting*).

(4) Στην αντίληψη της επίδρασης του μωρού στο άμεσο οικογενειακό περιβάλλον και της πορείας των εξελικτικών του σταδίων

(5) Στη διευκόλυνση της αναγνώρισης του παιδιού μέσα στον ενήλικα

(6) Στην εκτίμηση του φυσιολογικού ή μη αντιδράσεων και καταστάσεων στις ανθρώπινες σχέσεις

(7) Στο να γίνει ευκρινές πώς γίνεται η δόμηση της προσωπικότητας και πώς αναπτύσσεται μια ενδοψυχική σύγκρουση

(8) Στην καλύτερη εκτίμηση της έννοιας του χρόνου ως προς την ανάπτυξη, διάδραση και παρατήρηση

(9) Στο να αποκτήσει κάποιος την εμπειρία να είναι μέσα στο παρατηρούμενο, εκμεταλλευόμενος τη συναισθηματική αλληλεπίδραση για τη βαθύτερη κατανόηση, χωρίς να παρεμβαίνει

(10) Στην άσκηση στον αυτοέλεγχο

περιγραφής αυτού που συμβαίνει – και όχι της ερμηνείας του

(11) Στην άσκηση της σημασίας της περιγραφής αυτού που συμβαίνει – και όχι της ερμηνείας του

(12) Στην άσκηση της κατανόησης στη μη λεκτική επικοινωνία

(13) Στην εκτίμηση της αμοιβαιότητας στη σχέση, του δοσίματος και τις απολαβής

(14) Στην εκτίμηση της ατομικής ιδιαιτερότητας κάθε μωρού (ανθρώπου) μακριά από στερεότυπα

(15) Στην ανακάλυψη της ψυχοδυναμικής στη γέννησή της, πέρα από ορολογίες και διανοητικοποιήσεις

(16) Στη μάθηση από την εμπειρία, από συναισθήματα που βιώνονται και δεν συμπεραίνονται.

Οι εκπαιδευτές κέρδισαν επίσης από το Σεμινάριο. Μοιράστηκαν τη συγκίνηση και τη μάθηση από την παρατήρηση των μωρών, που έκαναν οι εκπαιδευόμενοι, και το θετικό κλίμα συνεργασίας της ομάδας. Ακόμα, ξανάζησαν στιγμές της προσωπικής τους εκπαιδευτικής εμπειρίας, με τα μωρά τα οποία είχαν το πρόνομο να παρατηρήσουν στο παρελθόν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Bick E. Notes on infant observation in psychoanalytic training. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1964, 45, 558-566.

Brafman A.M. Infant observation. *International Review of Analysis*, 1988, 15, 45-49.

Freud A. Some remarks on infant observation. *Psychoanalytic Study of the child*, 1953, 8, 9-19.

Greenman G. W. et al. The role of infant observation in child psychiatric training. *American Journal of Psychiatry* 1978, 135, 1174-1178.

Henry G. Reflections on infant observation and its applications. *Journal of Analytical Psychology*, 1984, 29, 155-169.

Piontelli A. *Backwards in time. A study in infant observation by the method of Esther Bick*. Clunie Press, 1986.

Tutters E. *Experiences from the establishment of an infant observation seminar in Toronto*. 2nd Delphi International Psychoanalytic Symposium, Greece, 1988.

Waddel M. Infantile development. Kleinian and post-Kleinian theory, infant observation practice. *British Journal of Psychotherapy*, 1986, 313-328.